

تاریخ روزنامه‌نگاری ایرانیان

محمد گلبن

و دیگر پارسی‌نویسان

● تاریخ روزنامه‌نگاری ایرانیان

و دیگر پارسی‌نویسان

تألیف دکتر ناصرالدین پروین دو جلد

ناشر مرکز نشر دانشگاهی، تهران

جلد اول ۳۶۵ صفحه مصور

۵۳۱

جلد دوم سیزده صفحه فهرست مطالب و مقدمه، متن از صفحه ۳۵۷ تا ۸۵۸ - ۵۰۱ صفحه. جلد اول چاپ ۱۳۷۷ و جلد دوم چاپ ۱۳۷۹ ش. اندازه رحلی، دو ستونی، چاپ و صحافی، معراج، تهران، مصور، جلد اول دارای ۱۳۱ تصویر از روزنامه‌ها و رجال عصر قاجار. جلد دوم دارای ۲۶۰ تصویر از روزنامه‌های معرفی شده و از رجال عصر قاجار و تصاویر از تصاویر روزنامه‌های معرفی شده. *روشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی* اندازه کتاب رحلی است و برای یک چنین کتاب مرجع این اندازه مناسب نیست. خواننده در خواندن هر صفحه دارای دو ستون مطول آن هم با خطوط ریز و طولانی خسته می‌شود. اگر اندازه کتاب وزیری بود خیلی بهتر و دلپذیرتر می‌نمود. فهرست اعلام کتاب ناقص است و بسیاری از نامها در فهرست اعلام نیامده در صورتی که این اثر یک اثر مرجع است و می‌باید در مورد ثبت اسامی افراد روزنامه‌ها و نشریه‌ها دقت بیشتری می‌شد.

اما به چند نکته‌ای که در روند چاپ این اثر اشاره کردم نکاتی نیست که اصولاً از ارزش این اثر بسیار ارزنده بکاهد. محاسن این کتاب چندان زیاد است که همه نکات فراموش شده آن را می‌پوشاند.

اگر بخواهی دانست روزنامه بخوان

به روزنامه ایام در همه پیداست

تاریخ روزنامه‌نگاری ایرانیان و دیگر پارسی نویسان تألیف ارزنده آقای دکتر ناصرالدین پروین در میان مجموع کتابهایی که در زمینه تاریخ و شناخت مطبوعات ایران نوشته‌اند و منتشر شده به جرئت می‌توان گفت (این دو جلد منتشر شده) نظیر ندارد و تلاش دامنه داری را که مؤلف ارجمند این اثر در تدوین این کار به کار گرفته هیچ گاه از یاد حافظه تاریخ روزنامه‌نگاری ایران نخواهد رفت و بسیاری از اهل تحقیق در زمینه شناخت مطبوعات ایران روزنامه‌ها و نشریات بسیاری را با مطالعه کتاب او خواهند شناخت. کسانی که در تدوین این کارهای پر زحمت و جانکاه دست دارند می‌دانند که آقای دکتر ناصرالدین پروین چه مایه رنجی را بر خود هموار کرده تا چنین تاریخ ارزنده‌ای را تألیف و تدوین کرده است.

در این روزگار که به قول زنده یاد مجتبی مینوی بسیاری از اهل قلم کارشان پخته‌خواری است. جای مباحث است که می‌بینیم یک صاحب همی هم یعنی دکتر ناصرالدین پروینی پیدا می‌شود که با عشق و علاقه همه و همه کتابخانه‌ها و مراکز فرهنگی جهان را زیر پا می‌گذارد بدان امید که شاید به عناوین و مشخصات یک یا چند روزنامه و نشریه فارسی دست پیدا کند بلکه تاریخ روزنامه‌نگاری ایرانیان را غنی‌تر کند. و تاریخ‌تطور ماندگاری از سیر مطبوعات ایران به جای بگذارد.

اما نمیدانم چرا در کشور ما هر گاه یک کار خوب ارزنده‌ای در زمینه مسائل تاریخی و فرهنگی انتشار می‌یابد، اهل قلم و فرهنگ با سکوت از کنار آن می‌گذرند و انگار نه انگار اثری با این همه اطلاعات دامنه‌دار در زمینه شناخت تاریخ روزنامه‌نگاری ما ایرانیان انتشار یافته است. کاری با این همه وسعت اطلاع درباره تاریخ روزنامه‌نگاری ما تا به حال انتشار نیافته بود. گرچه در شصت سال گذشته کارهای بسیاری در زمینه تاریخ و شناخت مطبوعات ایران انجام شده است که به صورت گذرا به برخی از آن کارها اشاره می‌کنم. مثلاً از کارهای اولیه در مورد معرفی مطبوعات ایران باید به کار رابینوی فرانسوی و ادوارد برون انگلیسی اشاره کنم و نیز اشاره کنم به برخی از مورخان ایرانی که کارهایی در زمینه شناخت مطبوعات فارسی انجام داده‌اند. از جمله میرزا محمدعلی خان تربیت^۱، عباس اقبال آشتیانی، سیدمحمد محیط طباطبائی، مسعود برزین و محمد صدر هاشمی که کار ایشان در آن روزگار، کاری ارزنده بود به خصوص کار محمد صدر هاشمی که تا به حال هنوز هم یکی از منابع مهم و مرجع اول کسانی است که درباره تاریخ

۱- میرزا محمدعلی خان تربیت در کتاب ارزشمند خود «دانشمندان آذربایجان» چاپ اول در چاپخانه مجلس در سال ۱۳۱۴ ش از ص ۴۰۵ - ۴۱۴ تقریباً ۱۱۰ روزنامه‌ای را که مدیران آن آذربایجانی بوده‌اند معرفی کرده است.

● محمد گلبن (عکس از علی دهباشی)

مطبوعات ایران کار می‌کنند. یکی از آغازگران شناخت مطبوعات ایران فرصت الدوله شیرازی است که در مقدمه دیوانش به معرفی برخی از روزنامه‌های دوران قاجار پرداخته و محققان این راه به نوشته او اشاره‌ای و توجهی نکرده‌اند.

اگر بخواهم به همه کسانی که درباره مطبوعات ایران کار کرده‌اند بپردازم از حوصله این مختصر بیرون است. یکی از محققانی که در زمینه تدوین تاریخ مطبوعات ایران در سالهای اخیر کمر همت بر میان بسته و این راه را جدی دنبال کرده آقای دکتر ناصرالدین پروین است. آقای دکتر پروین، مقیم ایران نیست و باید برای دسترسی به منابع اولیه به کتابخانه‌های خارج مراجعه کند از این رو پیدا است که چه مشکلاتی در زمینه تألیف کار خود داشته تا چنین اثری را فراهم آورده است. اینک که اواسط اسفند ماه ۱۳۷۹ است تا به حال دو جلد از تاریخ مطبوعات ایشان انتشار یافته و دست اندرکار مجلدات دیگر این اثر ارزنده است. اگر تحقیقات ایشان در مجموع تمام شده این روشن است که منتشر نشده است. نگارنده در نظر داشت تاریخ روزنامه‌نگاری تألیف ایشان را دقیقاً مورد بررسی قرار دهد و به معرفی کامل آن بپردازد، اما اینک نظر خود را به اختصار به نظر خوانندگان گرامی می‌رساند. تاریخ روزنامه‌نگاری ایرانیان» تألیف آقای دکتر ناصرالدین پروین به راستی یک اثر ارزنده و ماندگاری است. امیدواریم مؤلف محترم بقیه این کار ارزنده را هر چه زودتر به اتمام برساند و آن را برای استفاده اهل تحقیق روانه بازار نشر کند.

کاری را که آقای دکتر پروین انجام داده نمیدانم حاصل چند سال از عمر پر بار ایشان است. این اثر آقای دکتر پروین فی نفسه تنها یک تاریخ مطبوعات فارسی نیست در حقیقت ایشان طرحی را در آغاز دو جلد انتشار یافته خود ذکر کرده که بنیان و اساس یک «دایرةالمعارف» مطبوعات فارسی است. اگر مجموعه اطلاعاتی را که آقای دکتر ناصرالدین پروین در این دو مجلد منتشر کرده به اندازه وزیری منتشر کرده بود مسلم مجموعه آن همه مطلب به چهار جلد ۷۰۰ صفحه‌ای برمی‌آمد. بخش‌بندی و شیوة تدوین کار عالمانه این کتاب را تا خواننده علاقمندی به دقت مورد مطالعه قرار ندهد نمیداند که مؤلف ارجمند این اثر چه مایه رنجی را در زمینه تألیف و تحقیق این اثر بر خود هموار کرده است. از بخش‌بندی جلد اول کتاب ایشان بخوبی پیداست که مؤلف کرانمایه قصد دارد پایه و اساس کار خود بر چه پایه‌ای استوار کند. دامنه کار تحقیق هیچ یک از تحقیقاتی که پیش از دکتر پروین دست به این کار زده‌اند وسعت کار آقای دکتر پروین را ندارد. چرا که ایشان مجموعه منابع داخلی و خارجی را مورد بررسی قرار داده و منابعی را نادیده نگذاشته است. بلکه برخی از کتابخانه‌های معتبر ایران و جهان را نه یکبار بلکه چند بار مورد بازدید قرار داده که شاید مشخصات روزنامه و نشریه‌ای از قلم نیفتد. به راستی که تا همه تحقیقات آقای دکتر پروین انتشار نیابد بررسی و دامنه کار او را بخوبی نمی‌توان بازشناخت و دقیق به معرفی این کار ارزنده پرداخت.

با نگاهی گذرا به کار آقای دکتر پروین پیدا است که ایشان به علت مراجعه به فهرست‌ها و منابع موجود در کتابخانه‌های معتبر جهان چه مایه اطلاعاتی را فراهم آورده‌اند. و چه نشریاتی را معرفی کرده‌اند که مادر ایران به بسیاری از آن روزنامه‌ها و نشریات دسترسی نداریم و آنها را نمی‌شناسیم.

ایشان هنوز هم به تلاش دامنه‌دار خود ادامه میدهند که شاید باز هم با مراجعه و مطالعه فهرستهای قدیم و جدید کتابخانه‌های معتبر جهان شاید روزنامه و نشریه‌ای را پیدا کند که از قلم افتاده است. چون هنوز فهرست کاملی از روزنامه‌ها و نشریات فارسی تدوین نشده بعید نیست در تحقیقات دامنه‌دار محققان هر روز ما به مشخصات روزنامه تازه‌ای دست یابیم. مثلاً نگارنده چند شماره روزنامه فرسوده در اختیار دارد که در آنها مطلبی درباره میرزا نصرالله خان مشیرالدوله نائینی و مردم نائین آمده که دیدم آقای دکتر پروین به یکی از آن روزنامه‌ها که «جام جمشید» نام دارد دسترسی داشته (و) به دو روزنامه دیگر دسترسی نداشته‌اند. پس معلوم میشود که مسلم آقای دکتر پروین در تحقیقات بعدی خود بی‌شک روزنامه‌های زیاد دیگری را پیدا خواهد کرد که بر تحقیقات ایشان می‌افزاید. روزنامه‌ای را که آقای دکتر پروین به آن اشاره فرموده‌اند روزنامه «جام جمشید» است که در سرآغاز مشروطه ایران هفتاد و دومین سال انتشار آن بوده است و یکی از پارسبان ایرانی الاصل مقیم هند به زبان فارسی و کجراتی منتشر می‌کرده

● دکتر ناصرالدین پروین و دکتر خوبروی پاک (زنو - شهریور ۸۴)

است. دومین روزنامه‌ای که به آن اشاره کردم روزنامه «تهی پارسی» است که ندیدم آقای دکتر پروین نامی از این روزنامه به میان آورده باشد.

اگر بخواهیم به یکایک نکات برجسته «تاریخ روزنامه‌نگاری ایرانیان» و دیگر پارسی نویسان بپردازیم. باید در تدارک رساله مفصلی باشیم.

در اینجا ضرورت دارد که به این نکته اشاره شود که همه کسانی که در ایران در زمینه معرفی و تحلیل روزنامه‌های فارسی بوده‌اند. حقیقت امر این است که اول دید کاری آقای دکتر پروین را نداشته‌اند. دوم برای گردآوری منابع کار خود تلاشی را که آقای دکتر پروین کرده‌اند، نکرده‌اند. سوم دامنه بررسی آنها بیشتر محدود به حوزه انتشار داخل کشور بوده و نارسائی بسیار در کار آنان دیده می‌شود. از این روست که کار آقای دکتر پروین در میان کار دیگر محققان تاریخ روزنامه‌نگاری ما جای خاصی را دارد. و برای تدوین یک دایرةالمعارف رشته روزنامه‌نگاری کار آقای دکتر پروین بهترین منابع است.

سخن به درازا کشید و هنوز درباره معرفی کار آقای دکتر پروین مطالب بسیار می‌توان نوشت. برای اینکه خوانندگان با شیوه کاری آقای دکتر پروین آشنا شوند. بصورت اختصار به بخش‌بندی فهرست مطالب این دو جلد منتشر شده ایشان اشاره می‌کنم و دنباله این بررسی را اگر زنده ماندم به انتشار جلد‌های دیگر کار آقای دکتر پروین می‌گذارم.

جلد اول تاریخ روزنامه‌نگاری ایرانیان اختصاص به چگونگی «پیدایش» روزنامه‌نگاری

فارسی دارد.

فهرست مطالب جلد اول کتاب آقای دکتر پروین شش صفحه دو ستونی است. و اگر بخواهم به معرفی این فهرست پردازم سخن بسیار است. به طور اختصار به عناوین برخی از مطالب جلد اول می پردازم.

گفتار

بخش اول ارتباطها در جامعه ایرانی

گفتار

بخش دوم زمینه‌های چاپ به زبان فارسی و نخستین کتابهای چاپی، آغاز چاپ فارسی در

هند

پیدایش چاپ فارسی در ایران پیش از دوره ناصری، نخستین آگاهیها - نخستین چاپخانه‌ها و اولین کتابها - رواج چاپ سنگی - چاپ مصور - شیوه‌های چاپ - چاپ حروفی - چاپ سنگی - چاپ قالبی - چاپ ژلاتین.

گفتار سوم: واژه‌گان روزنامه‌نگاری

نامگذاری رسانه - واژگان حرفه -

یا آغاز روزنامه‌نگاری در بنگال

تاریخچه انتشار نخستین روزنامه‌های مستقل فارسی

آشنائی ایرانیان با روزنامه و نخستین روزنامه چاپ ایران الی آخر

جلد دوم

فهرست مطالب پنج صفحه در بیست و چهار بخش

گفتار نخست: ارتباط در جامعه ایران

گفتار دوم: وضع عمومی ارتباطها

گفتار سوم: شبنامه (پراکنی)

بخش اول پیش از مشروطه

نظام مطبوعاتی در دوره مظفرالدین شاه

فصل دوم روزنامه‌ها، منجمله‌ها

فصل سوم روش و محتوا

فصل چهارم محتوا و نمونه‌ها

فصل پنجم تاریخچه روزنامه‌های برون مرزی

تاریخ روزنامه نگاری ایرانیان و دیگر پارسی نویسان

جلد اول

پیدایش

ناصرالدین پروین

فصل ششم محتوا و نمونه‌های روزنامه‌های برون مرزی

فصل هفتم نظام مطبوعاتی

فصل هشتم نخستین قانون مطبوعات. الی آخر. معرفی تمام فصول کتاب سخن را طولانی

می‌کند.

کسانی که واقعاً علاقه و دل‌بستگی به مطالعه و شناخت مطبوعات ایران دارند ناگزیر از داشتن این تاریخ و مطالعه آن هستند بدان امید که تحقیقات کامل آقای دکتر ناصرالدین پروین به علاوه کتابی که در زمینه چاپ در ایران در دست دارند هر چه زودتر انتشار یابد تا مشتاقان آثار قلمی او از مطالعه آثارش شادمان شوند بدان امید. والسلام

اسفند ۱۳۷۹